

De Tafelberg bij Blaricum in vier gezichten:

het panorama vanaf de Tafelberg (blad A-C) en de Tafelberg in het landschap, gezien vanaf het Sint-Janskerkhof bij Laren (blad D)

Jacob Cats (Altona 1741-1799 Amsterdam)

Haags Historisch Museum
Den Haag

Ca. 1780-1785. Aquareel en pen in bruin, elk 42,6 x 57,0 cm
Herkomst: Nederlands particulier bezit (2009)

In de 18de eeuw zijn in Nederland relatief weinig landschap- en genreschilderijen gemaakt. Werken uit de Gouden Eeuw waren nog ruimschoots voorhanden en geschilderde behangsels en later gestucte ornamentiek lieten bovendien niet veel vrije wandruimte over in de representatieve vertrekken.

De tekenkunst biedt echter wel een goed overzicht van de Nederlandse landschapsverbeelding uit die tijd. Kunstenaars voldeden toen gaarne aan de grote vraag van verzamelaars naar geacheveerde gekleurde tekeningen. Deze 'schilderijen op papier' waren bijzonder in trek in paren en series, waarvan het overgrote deel later is opgebroken door verzamelaars en kunsthandelaars. Het Rijksmuseum heeft een zeer belangrijke intact gebleven reeks weten te verwerven dankzij de Mondriaan Stichting, de BankGiro Loterij en de Vereniging Rembrandt.

Blad D

Een van de beste Nederlandse landschapstekenaars uit de 18de eeuw was Jacob Cats. Zoals veel van zijn generatiegenoten begon hij als leerling-schilder in een behangselatelier en na drie jaar, in 1762, vestigde hij zich zelfstandig. Toen de mode voor behangselchilderingen omstreeks 1780 afnam, schakelde Cats over op getekende landschappen en stadsgezichten. Zijn succes dankte hij aan fraai gekozen composities, een bijzonder gelukkige hand van tekenen, een subtiele manier van kleuren en bovenal afwisselende en levendige stoffages met veel anekdotiek. In zijn beste werk wist Cats een prachtige balans te bereiken tussen enorme detaillering en een desondanks schilderachtige, losse uitvoering.

Uit oude veilingcatalogi is bekend dat de zeer productieve Cats naast tal van pendantenparen en enkele maandenseries in kleine landschappen, ook twee reeksen van vier kapitale tekeningen heeft gemaakt. Het Rijksmuseum was zo gelukkig

Blad A

in 1992 met steun van de Vereniging Rembrandt al één daarvan te verwerven: *Vier landschappen, verbeeldende de vier Jaargetijden, de vier Tijden van de Dag en de vier Elementen* uit 1797. Het zijn uit de fantasie getekende voorstellingen die de ene helft van Cats' oeuvre op de best denkbare wijze vertegenwoordigen.

De nu aangekochte topografische serie is wat groter van formaat. Het is bekend dat de kunstenaar haar indertijd voor 700 gulden heeft verkocht, honderd gulden meer dan hij voor de andere reeks kreeg. De serie van vier gezichten van de Tafelberg bij Blaricum vormt het hoogtepunt van de andere kant van Cats' kunstenaarschap en is dus geenszins méér van hetzelfde. Het is bovendien de mooiste bij elkaar horende reeks Nederlandse aquarellen uit de 18de eeuw die nog in particulier bezit was. Een verdere bijzonderheid is dat de eerste drie bladen samen een min of meer aaneensluitend panorama van 42,5 x 170 cm vormen. De twee reeksen van Cats geven samen een prachtige samenvatting van de 18de-eeuwse landschapskunst in Nederland.

DE TAFELBERG IN VIER GEZICHTEN

De Tafelberg, even ten westen van Blaricum, was met 36,4 meter

het hoogste punt van het Gooi. Het uitzicht, aan de ene zijde over de heidevelden en aan de andere over akkers met in de verte de Utrechtse Heuvelrug, was volgens de 18de-eeuwse Isaac Le Long het mooiste van heel Nederland. Vanwege de grote toeloop van dagjesmensen was er een oriëntatietafel geplaatst met de namen van plaatsen (kerktorens) die te zien waren.

De vier tekeningen van Cats tonen met hun hoge luchten het oer-Hollandse vlakke landschap, maar dan de zelden weergegeven heidegebieden landinwaarts. De kunstenaar is er op zijn best in de grote afwisseling van tinten binnen de beperkingen van het palet van heide, gras en bos. Daarnaast vormen de tekeningen een fraaie getuigenis van het dagtoerisme dat in de loop van de 18de eeuw opkwam. Op elke tekening is op smakelijke manier een andere categorie bezoekers geportretteerd. Zo is er de hogere klasse met een koets, een groep eenvoudige picknickende dagjesmensen en een tekenaar met enkele bijna wetenschappelijk speurende kijkers bij de oriëntatietafel.

De Tafelberg-reeks was een opdracht van Pieter Cornelis Hasselaer (1720-1797). Hij was een van de burgemeesters van Amsterdam en daarnaast ambachtsheer van Eemnes-Binnen

Blad B

en -Buiten, bezitter van het huis Groeneveld bij Baarn en door stadhouder Willem V aangesteld als meesterknaap van Gooiland, zoveel als rechter in zaken van houtvesterij daar. Hasselaer had een grote hang naar uiterlijk vertoon. Daarvan getuigt bijvoorbeeld ook het ongebruikelijk monumentale familieportret met levensgrote figuren dat hij door George van der Mijl had laten schilderen (Rijksmuseum, Amsterdam). Na de forse erfenis van zijn vader opgebruikt te hebben, was hij naar Indië vertrokken om zijn kas aan te vullen. In 1772 repatrieerde hij als een rijk man. Desondanks verkeerde Hasselaer vanaf 1795 opnieuw in ernstige financiële problemen die zich ongetwijfeld al eerder hadden aangekondigd. Hierom, en op topografische gronden, is aannemelijk dat de Tafelberg-reeks uit ongeveer 1780-1785 dateert. De opdracht daarvoor paste geheel in het autobiografische karakter van de collectie tekeningen die Hasselaer aan zijn muren had. De onderwerpen ervan waren: het Gooi met Eemnes in het bijzonder, Indië en de VOC, het stadhuis van Amsterdam en taferelen van godsdienstige aard. Hasselaers nalatenschaapsveiling bevatte het uitzonderlijke aantal van 134 ingelijste tekeningen.

Jacob Cats heeft een ingewikkeld spel gespeeld bij de weergave van het panorama. Hij had de keuze tussen één grote aansluitende voorstelling op drie bladen of drie tekeningen met elk een op zichzelf staand beeld. De keuze voor dat laatste is misschien het gevolg van Hasselaers voornemen de bladen net als zijn andere autobiografische tekeningen in te lijsten. Passepartouts gebruikte men destijds niet, zodat de bladen dicht naast elkaar gehangen konden worden. Cats tekende de horizon op alle bladen, ook het vierde, precies even hoog. Daarnaast liet hij de paden die de heide overal doorkruisen, min of meer aansluiten en ook de lijnen in het landschap lopen bijna geheel door. Anderzijds is op elk blad alleen in het midden van de voorstelling een stukje van de Tafelberg afgebeeld, waardoor de voorgrond van het panorama geen geheel vormt.

Vanaf de Tafelberg was van het noordwesten naar het noordoosten weinig meer te zien dan het dorp Huizen, wat land en de Zuiderzee. Ongetwijfeld om die reden bepaalde Cats zich tot een ruim 300 graden breed panorama. Van het noordoosten glijdt de blik zuidwaarts, om via Blaricum, Eemnes, Laren, Hilversum, Bussum, Naarden en Amsterdam te eindigen

Blad C

in het noordwesten; de Zuiderzee is uiterst links en rechts te zien. De vierde tekening toont links de Tafelberg, gezien vanaf het hooggelegen Sint-Janskerkhof bij Laren. Herkenbaar zijn de nog altijd aanwezige zerk uit 1706 onder een iep, de knekelbak waarmee de man met de schop misschien van doen heeft, en de zwerfstenen die als eenvoudige grafbedekking werden gebruikt; links de kerk van Blaricum, in het midden Laren met haar korenmolen, en rechts Eemnes-Buiten.

De weergegeven plaatsen zijn in Hasselaers veilingcatalogus uit 1797 precies benoemd, ongetwijfeld op basis van verloren opschriften op de lijsten. Uit die opgave blijkt dat er tussen het eerste en tweede blad een kleine overlapping is. Dat Eemnes-Binnen, Groeneveld en Soest twee keer voorkomen was echter geen bezwaar, integendeel: het zal Hasselaer groot plezier hebben gedaan, want juist in dat gedeelte van het vergezicht lagen zijn Gooise bezittingen ♦

Met veel dank aan de heer E.E. van Mensch voor zijn hulp inzake de geschiedenis en topografie van het Gooi

Robert-Jan te Rijdt
Conservator tekeningen Rijksmuseum Amsterdam

Literatuur

- R. van Eijnden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst sedert de helft der XVIII eeuw*, Haarlem 1816-1840, deel II, pp. 303-316, spec. p. 309; deel III, pp. 419-420
- L.C.J. Frerichs, cat. tent. *De verzameling van Mr. Chr.P. van Eeghen*, Amsterdam ('s Rijks Prentenkabinet) 1958, nr. 12
- F. Grijzenhout en C. van Tuyl van Serooskerken (red.), cat. tent. *Edele eenvoud. Neo-classicisme in Nederland 1765-1800*, Haarlem (Frans Halsmuseum) 1989, nr. 235a-d
- Th. Coppens, *Baarnse Lusthoven en hun bewoners*, Baarn 1990
- R. Baarsen e.a., *Nederlandse kunst in het Rijksmuseum 1700-1800*, Amsterdam (Rijksmuseum) / Zwolle 2006, pp. 122-123
- E.E. van Mensch, 'Het Sint Janskerkhof met de doodwegen', in P. Leupen en H. Michielse (red.), *Historische Canon tussen Vecht & Eem*, Naarden 2009, pp. 34-38